ახალი გამოკვლევა

ისტორიის წინა დროებაზე და ქართველი ტომის დასაწყისზე.

თხზულება

დიმიტრი ბაქრაძისა.

წიგნი პირველი

გამოცემული

ზ. ჭიჭინაძისგან.

ტფილისი, 1881.

სტამბა გრ. ჩარკვიანისა, ბარონის ქ. № 17.

Дозволено цензурою Тифлисъ 8 Апреля 1880 года.

პირველი ფორმა დაიბეჭდა ქ. ხელაძის სტამბაში, მეორე და მესამე ფორმა გ. ჩარკვიანის სტამბაში.

ახალი გამოკვლევა ისტორიის წინა-დროებაზე.

უკანასკნელის 20—30 წლის განმავლობაში უძველეს ტომებზე, იმათ შთამომავლობაზე და ყოფა-ცხოვრებაზე ევროპის მსწავლულნი სრულებით ახალ აზრს დაადგნენ. ამ ცვლილების საფუძვლად იმათ აქვთ ორი ახალი შტო მეცნიერებისა—ენათ შესწავლა ანუ შედარებითი ლინგვისტიკა და არხეოლოგია ისტორიის წინა-დროებისა. ენათ შესწავლის საგანია გამოკვლევა ენისა, იმის ფესვებისა და გრამმატიკულის ფორმებისა, და გარდა ამისა შედარება ერთი ენისა მეორესთან, მესამესთან და სხ. აქამომდე შესწავლულია 800-მდე ენა და ამ შესწავლამ ცხადად გვიჩვენა იმათში რომელს რომელთანა აქვს ნათესავური კავშირი. საზოგადოთ ახლა ყველა ენები დანაწილებულნი არიან მოდგმა-მოდგმად, ნათესავებად ანუ გვარებად, გრუპპებად და დიალექტებად. ენის თვისებისა ანუ აგებულობისა მეზრ ყველა მსოფლიო ენები; ძველნი და ახალნი, ამოწყვეტილნი და ცოცხალნი, დაიყოფებიან სამ მოდგმა ენებად: ერთ მოდგმას ეკუთვნიან ის ენები, რომელთ შორის ენის ფესვი ანუ ძირი შეადგენს სიტყვასა და უცვლელად შთება ერთი-ერთ დაკავშირებაში—არსებითს სახეში, ზედ-შესულში, ნაცვალსახელში, ზმნაში, კანკლედობაში და სხვა. მეორე მოდ-

გმის რთულ სიტყვებში, რომელნიც შემდგარნი არიან, ვთქვათ, ორის თუ მეტის ფესვიდამ, ერთი ანუ ორი ამ ფესვთაგანი უცვლელად ეგება. მესამე მოდგმის ენებში ფესვები ისე იცვლება, რომ ხშირად სრულებით ჰკარგვენ თავის ხასიათს და მნიშვნელობას. პირველ მოდგმას (односложные) ეკუთვნიან: ჩინური, ტიბეტური და სხვ. მეორე მოდგმას (приклейные): იაპონური, ავსტრალიური, ნეგრული, აფრიკაში, ამერიკის ენები, თურანული ესე იგი ფინური, თურქული, მონგოლური, ტუნგუზური, სამოედური. მესამე მოდგმისანი (флективные) არიან შემდეგნი ენანი: ა) სემიტური ანუ არამეო-ასსირიული (ქალდეური, სირიული და ასსირიული), ხანაანეური (ებრაული და ფინიკიური) და არაბულით; ბ) ხამიტური ანუ ეგვიპტური, ლიბიური და ეთიოპიური; გ) ინდო-ევროპული, ესე იგი ირანული (ზენდური, სპარსული, სომხური, ოსური, ქურთული, ავღანური), კელტური, ელლინური, იტალიური, გერმანული (გოთური, სკანდინავიური, ქვემო-გერმანიული, ზემო-გერმანიული), სლავიანური და ლეტტური. ამ ენების მოდგმათა გვარებში არსებობს ისეთი განსხვავება, რომ ზოგიერთნი მეცნიერნი, — მთელი ახალი მოძღვრება, რომელსაც ეკუთვნის მაგ., დარვინი და აგასისი, — ამტკიცებენ, ვითომც თვითეული მოდგმა იყოს აღმოცენილი ცალ-ცალკე სხვა და სხვა ადგილს, სხვა და სხვა დროს. ამ საგანზე ჯერ ბევრი და ვრცელი ლო-მაკობა ვერ განარჩევს დასკვნას: ესე კი უეჭველია ასეა,

რომ ლინგვისტიკურმა შესწავლამ იქამდე მიაღწია, რომ არა თუ აღადგინა ის დედა-ენა, რომლიდამაც აღმოსცენდნენ ინდო-ევროპიულის ნათესავის ენები [1]), არამედ სათლად აღმოგვიჩინა უმაღლესის მოდგმათ უძველეს წინა-პირთ პირველი ადგილ-სადგომი, ჩვეულებანი, ყოფა ცხოვრება, სარწმუნოებრივი მიდრეკილება, ერთი-ერთი იმათი დამოკიდებულება და სხ. [2]) ერთის სიტყვით, განვითარებულის ლინგვისტის მაქს-მიულლერის თქმით „ენა მიგვიძღვის დროებს წყვდიადში, ბევრით შორს, ვიდრე ასსირიისა და ბაბილონის ლურსმნებრივი ლიტერატურა, ვიდრე ეგვიპტის იეროგლიფური მწერლობა. ენა გვაკავშირებს შეუწყვეტელის სიტყვის ჯაჭვით კაცობრიობის წინაპართან და იქიდამ აწყობს თავის ცხოვრებას [3]).

იმავე საგანს, რომელსაც ჩვენ ზემოდ შევეხებით, ხელი წასდო თვით არხეოლოგიამაც. ამ არხეოლოგიის წყაროებს შეადგენენ დედა-მიწაში ჩამარხული განაშენებული ტომთა ქალაქი, ძველ ნანგრევებში და სხვა-და-

[1]) Bibliothèque des sciences contemporaines — La Linguistique par Abel Hovelacque, Paris, 1876, 198—208.

[2]) François Lenormant, Manuel d'Histoire Ancienne de l'Orient, Paris, 1869, II, 278—287.

[3]) Лекціи по наукѣ о языкѣ, С.-Петербургъ, 1865, стр. 19, 20.

ებში დაცული მისი სხვა და სხვა ნაშთი და ნაწარმოე-
ბი. საუბედუროდ არხეოლოგიას ჯერეთ შეკრებულია
უფრო ევროპის ნიადაგზე და ზოგიერთს აზიის ადგი-
ლებზე, თუმცა უნდა ვთქვათ, რომ აქამომდე შეგრო-
ვილის მასალების შემწეობით იმას უკვე გაარკვია ის
ცხოვრება, რომელიც კაცობრიობას გაუვლია ზევრით
ადრე ისტორიის დრომდე. ამ ცხოვრებასა ის საზღვრავს
სამ საუკუნედ: პირველის საუკუნის (КАМЕННЫЙ ВѢКЪ)
მომდინარეობაში ადამიანი დაბალ ხარისხზე დგას, ხმა-
რობს მხოლოდ ქვის სამკაულს და ქვის იარაღს; მეო-
რე საუკუნე (БРОНЗОВЫЙ ВѢКЪ) წარმატებაში შედის.
ქვის მაგიერ ხმარობს თითბერს; მესამე საუკუნე (ЖЕ-
ЛѢЗНЫЙ ВѢКЪ) წარმოგვიდგენს ისტორიულთ ჟამთ და-
საწყისს: ხმარებაში შედის და ვრცელდება რკინის იარა-
ლი და სხვა და სხვა ყოფა-ცხოვრებისთვის საჭირო-
რკინეულობა. ოქრო და ვერცხლი ძველადვე იხმარებო-
და. აქ უნდა მხედველობაში ვიქონიოთ, რომ თვითოე-
ული ხსენებულთ საუკუნეთაგანი შეიცავს დიდს დროთა
სივრცეს და არა ას-წლოვანს დროს, როგორც საზო-
გადოდ მიღებულია სიტყვა საუკუნე; რომ თითქმის ყვე-
ლა ადამიანის მოდგმას და ნათესავს, რომელსაც კი ძვე-
ლადვე უცხოვრია და წარმატება აღმოუჩენია, გაუვლია
აქვს სამივე საუკუნე, თუმცა სხვა და სხვა დროს, სხვა
და სხვა ქვეყნის მხარეში; რომ უკანასკნელს საუკუნეს
ბოლო მოუღო საბერძნეთში და იტალიაში ადრე; სამ-
ხრეთ-დასავლეთს ევროპაში მეხუთე და მეშვიდე საუკ.,

და ჩრდილო-აღმოსავლეთის მხარეებში კი მეათე-მეთერთმეტე საუკ., ესე იგი ქრისტეს სარწმუნოების მიღებით.

ახლა როგორც ენების და არხეოლოგიის შემოწმებით, აგრეთვე სხვა და სხვა ტომთ მეხსიერებაში დანერგულის გარდამოცემით ახალი სწავლა—მეცნიერება უჩვენებს ძველ მოდგმათ პირველ-დასაწყის ადგილ-სამყოფს, რომელსაც შეადგენს ზემო აზია, ანუ ვრცელი ვაკე-მაღლობი, საიდამაც მიმდინარებს დიდი მდინარე, ოთხ-შტოდ დაყოფილი. ეს ვაკე-მაღლობი არის ბოლორი ანუ ბელურტაგი; ეს ოთხნი შტონი არიან: ინდოსი, ჰელმენდი, ოქსუსი და იაქსარტი. ბოლორის ვაკე-მაღლობი ანუ ბაქტრიანი ეწოდა ინდო-ევროპელების წინაპარებს, არიელებს [4]) და მათ მეზობლად სცხოვრებდნენ სამიტნი, სემიტნი და თურანელნი. აქ, არიელების დედა-მამულში, ვიდრე ისინი ერთმანეთს დაჰშორდებოდნენ ენით, იმათ ჰსცოდნიათ მიწის შემუშავება, ხვნა-თესვა, გზის კეთება, კერვა-ქსოვა, სახლთ-შენობა; ისინი სთვლიდნენ თურმე ასამდე; ხმარობდნენ სასარგებლო მეტალებს და რკინის ცულებს შინ და გარეთ, აგრეთვე შინა-ურ პირუტყვებს—ძროხას, ცხვარს, ძაღლს, ცხენს; მისდევდნენ ნათესაობას და ქორწინებას; ჰმორჩილებდნენ

---

[4]) როგორც ჰქონდათ არიელ მონათესავე ტომებს დაყოფილი ერთმანეთში ადგილები ზემო აზიაში, ამაზე ერთი აზრი იხილე Lenorm., Man. d'Hist., II, 275—277.

თავიანთ უფროსებს და იხსენებდნენ უზენაესს არსებას, რომელსაც სხვა და სხვა სახელს უწოდდნენ.

ზემო-აზიიდამ გაიხსნა იმათი თესლი სხვა და სხვა მხარეს. რა უნდა ყოფილიყო მიზეზი? „აქამომდე, ამბობს ამერიკის ისტორიკოსი დრეპერი, ამ მოძრაობის მიზეზად მიაჩნდათ ხალხის გამრავლება და მისი სურვილი ნაყოფიერის ქვეყნების დაჭერისა. რასაკვირველია ერთი მიზეზთაგანი ესეც იყო; მაგრამ უნდა გვახსოვდეს, რომ აზიიდამ ისეთის სისწრაფით იწყობა მოძრაობა, ეს მოძრაობა მოიცავდა ისეთ სიმრავლეს ხალხისას, რომ უმთავრესი მიზეზი იმისი სხვა რამ უნდა ყოფილიყო. ჩვენ ვიცით, რომ უძველესის დროიდამ აზია შეუბრალო-ლებლივ იშრიტება. ამ აშრობებას დიდი გავლენა აქვს ბუნებაზედაც და ეცზედაც. ჰავა იცვლება, ცივდება; მთელი მდინარეები შრება და სწყდება. ამ მოვლენებით აიხსნება ის შემთხვევა, რომ აზიის მოძრავი მცხოვრებნი, შეწუხებულნი და შეშფოთებულნი, სტოვებდნენ თავიანთ ადგილ-სადგომებს და მიიწევდნენ იქითკენ, სადაც იმათ წინ ედვათ უკეთესი ადგილები, ვიდრე მათი მხარე“ 5) თავიანთ მოგზაურობაში იმათ თან გაჰქონდათ ძველი მამა-პაპეური თქმულებანი, რომელნიც დატოვებულის ქვეყნის თვისებას ანუ მოვლენას რასმე მოასწავებდნენ, მაგ. თქმულება წარღვნაზე, რომელიც შემდეგ მარტო

5) Исторія умственаго развитія Европы. С.-Петербургъ, 185, I, 264—28.

ებრაელებში არ იყო გავრცელებული; ამას გარდა ისინი იმ ჩვეულებასაც მისდევდნენ, რა ჩვეულებასაც მომავალ-ში მისდევდნენ ქლდისები და სულ-ბოლოს ამერიკელნი: ისინი ახალ ქალაქებს, მდინარეებს, მთებს და ადგილ-მამულებს, სადაც ბინადრობდნენ, სდებდნენ, დროით თუ სამუდამოდ, იმ სახელებს აძლევდნენ, რომელნიც ძველს ადგილებს მოაგონებდნენ. ამ გვარად ხშირად მოხდებო-და, რომ ერთი და იგივე სახელი მოგზაურობდა ერ-თის მხრიდამ მეორეში და მესამეში.

სულ ძველად გავიდნენ ზემო-აზიიდამ ხამიტნი და დაბინავდნენ ზოგნი სპარსეთის ყურეს გარემემო, ზოგ-გნი ქალდიაში, ზოგნიც ნილოსის მდინარეზე. ხამიტე-ბმა თითქმის ერთ დროს დააფუძნეს (4000 წლის წინ ქრისტეს მობამდე) სამეფოები ბაბილონში და ეგვიპ-ტეში. თითქმის იმავე დროს დაიძრნენ თურანელნი: ერ-თმა იმათმა ნაწილმა გაიარა კასპიის ზღვის ჩრდილო მხარე და მიჰმართა მცირე აზიას და ევროპას; დანარ-ჩენმა ნაწილმა მიჰმართა სამხრეთისაკენ, გადაიარა ინდო-ქუშის მთა და დასახლდა ინდოეთის საზღვრად — ატრო-პატენში (ადერბეიჯანი), არმენიაში და მცირე აზიაში. ამ დროს სემიტნი და არიელნი ბინადრობდნენ ჯერ ისევ თავის სამშობლოში: იმათ ვპოულობთ იქვე 3000 წლის ქრისტეს წინად. სემიტნი მიჰყვნენ თავიანთის მონათე-სავე ხამიტების ნაკვალს და დაუკავშირდნენ იმათ, ბოლოს კი მძლავრეს და დაიმონავეს არა ამოსწყვიტეს იგინი ქალდეაში, ასსირიაში, პალესტინაში და არაბისტანში.

არიელებთ მონათესავეთა შორის პირველნი შეიძრნენ კელტნი: იმათი გზა იდო კასპიის სამხრეთით საქართველოზე და ალბანიაზე (დაღესტანზე), შავიზღვის ჩრდილო მხარისკენ და დუნაით ევროპისკენ; ირანიელნი გაემგზავრნენ ზოგნი ინდოეთისაკენ, ზოგნი მიდიისაკენ და სპარსეთისაკენ და 2500 წლით ქრისტეს წინად იმათ დაამხვეს პირველი ბაბილონის იმპერია. ბოლოს გაკვლეულს კვალს გაჰყვნენ ჯერ გერმანიელნი, მასუკან სლავიანნი. იმათ კაი-ხანი იბინადრეს სკვითების მხარეში ვიდრე ევროპისკენ გაიწევდნენ ტანაისით, ტირასით და ისტერით ჰემუსამდე. ეს უკანასკნელი მოძრაობა უნდა მომხდარიყო პირველს საუკუნეში ქრისტეს შობის წინ, „რადგანაც ალექსანდრე მაკედონელის დროს (356—324) მათ ეჭირათ დიდი სივრცე შავის ზღვიდამ მოყოლებული რეინამდე და ბალტიის ზღვამდე“.

თავდა-პირველად ცხოვრების წარმატების გზას დაადგა ორი ქვეყანა: ეგვიპეტი და ბაბილონი. ამ ქვეყნებში დამყარდა სახელმწიფო წესი და სასაზოგადო წყობილება; აღყვავდა სხვა და სხვა გვარი ხელოვნება და სწავლა-მეცნიერება, რომელიც იქიდამვე გავრცელდა ასსირიაში, ფინიკიაში, მცირე-აზიაში და სხ. ესეც უნდა შევნიშნოთ, რომ სულ ძველად იხმარებოდა ორ-გვარი სამწერლო ნიშნები: იეროგლიფური ანუ იდეოგრაფიული და ლურსმებრივი. პირველი შეადგენდა მხატვრობას, ესე იგი წარმოადგენდა იმ ფერებს ანუ სახეებს, რომელთა წარმოდგენა სურდათ, მაგალითად ნიშნავდა მზეს, ☽

მთვარეს. მერმეც თავისის ფორმით მიემსგავსებოდა ისარს ანუ ლურსმანს, ამისთვისაც ეწოდება იმას ლურსმებრივი წერა. ლურსმებრივი ნიშნები წარმოადგენდნენ მხოლოდ სიტყვის მარცვლებს, და არა ასოებს. იეროგლიფურს ნიშნებს ხმარობდნენ ეგვიპტელნი, ლურსმებრივს ბაბილონო-ასსირიელნი, მიდიელნი და სპარსელნი. ზოგი-ერთნი ამტკიცებენ, ვითომც ამ უკანასკნელის მოძღვარნი იყვნენ თურანელნი, რომელთაც იქ შემოუტანიათ ზემო-აზიიდამ ბაბილონში. სამწერლო ნიშნების წარმატებას მიაწერენ ქანანეველთ ესე იგი ფინიკიელთ, რომელნიც შემდეგ გადმოსახლებისა პირველის სამშობლოდამ თავიანთის ძონათესავე ებრაელებითურთ ჯერ ბინადრობდნენ სპარსეთის ყურეს კიდეებში, და შემდეგ დამკვიდრდნენ თვითონ საშუალო-ზღვის აღმოსავლეთ ნაპირზე, ებრაელნი კი მესოპოტამიაში. ფინიკიელებმა გაავრცელეს ეს ნიშნები ყველგან, სადაც კი ისინი, როგორც ზღვითმავალნი, აღებ-მიცემობდნენ. ეს ნიშნები შეადგენენ ალფავიტს ანუ ჩვენებურად ანბანს რომლის შემწეობითაც გამოიხატება ყოველივე ასო, უხმო თუ ხმოვანი [1].

აქ, ჩვენის აზრით, უადგილო არ იქნება განვსაზღვ-

[1]) ამ საგანზე იხილე ვრცელი და მეცნიერული წერილები Alphabetum ფრანსუა ლენორმანისა — Dictionnaire des antiquité Grecques et Romains par Daremberg et Saglio, p. 188—218.

რომ ის საწყისი, რომელთაც გზას უთითებდნენ ეგვიპტელთა და ბაბილონი და ამასთანავე ფინიკიელთ ისე ძალა, რომ მეტიც ასეთმა მეცნიერებამ აღმოაჩინა იმათ გამოკვლევებ შინაარსი რას ამბობს ამ საგანზე ჩვენის დროის შემაერთე-ლების ისტორიკოსთაგანი, ფრანსუა ლენორმანი. „მე-ლის ცივილიზაციის წარმომადგენელი ტომებში არ ნა-სავარის ხალხების წინადაუდგენელ ტეხნიკასა ღირსსახსო-ვარ სახსებად ესაბამენ მხოლოდ ბერძნებს და რომა-ელებს არ ეკითხებოდნენ რომ გარეშე ბერძნებისა და იტალიისა ყოფილიყო სხვა ვინმე ღირსი ისტორიის ყურადღებისა, თუმცა იცოდნენ, რომ მესოპოტამიაზედ, რომელიც მდებარეობს ნილოსსა და ინდუსს შორის, და-არსებული იყო როგორც ძველი ბინა ცივილიზაციისა, აგრეთვე სახელმწიფოები აზიის სატახტო ქალაქებით, რომელნიც სიმდიდრით გადაემატებოდნენ ახლანდელს დე-დაქალაქებს ევროპისას და აზიის სამეფო ტახტებით ანუ სასახლეებით, რომელნიც სიმდიდრით და შემკულო-ბით არ დაუვარდებოდნენ ჩვენის დროების სასახლე-ებს. იცოდნენ მოგზაურების შეწყობით, რომ იქ უდა-ბური ადგილები და მდინარეების ნაპირები სავსეა დი-დროვანის ნანგრევებით, ესე იგი ტაძრებით, პირამიდე-ბით, სხვა და სხვა გვარის ძეგლებით და მათის უცნა-ური წარწერებით,—ეს ყველა იცოდნენ, მაგრამ იმათ თვალში მაინც ეს წყვდიადით იყო გარემოცული:

„ახლა საქმე სხვა მდგომარეობაშია, ჩვენის დროს ევროპის მეცნიერება და გავლენა თითქმის მთელს

დედა-მიწაზე გავრცელდა: ეს შემთხვევა იყო მიზეზი როგორც სწავლის წარმატებისა საზოგადოდ, ეგრეთვე ძველის და უახლესის საუკუნოების გამოკვლევისა. უპირველესის დროების შესწავლა იწყეს ეგვიპტით. თავდაპირველად შამპოლიონმა (დიდის ნაპოლეონის დროს) აგლიჯა ის ფარდა, რომელიც ჰფარავდა იეროგლიფურს მწერლობას ეგვიპტისას. მეცნიერებას გაეღო კარი ისტორიულის საუნჯისა; ნილოსის ვაკე-ღელეების მთელს სივრცეზე გამოძიებულ იქმნა ძველი ძეგლები და ამ ძეგლებმა ცხადად დაგვანახვეს მოქმედებაში ფარაონებისა, რომელნიც წყვდიადის დროიდამ ჰმართავდნენ თავის ქვეყანას. ამ წყვდიადიდამ გამოიკრიბნენ თითქმის 4000 წლის განმავლობის მფლობელნი ეგვიპტისანი. ახლა ჩვენ ვიცით იმათის დროს ხელოვნება: საარხიტექტურო, სასკულპტურო და სამხატვრო; ვიცით, რომ გარდა მირუტყვთ თაყვანისცემისა იქ სუფევდა სამეცნიერო აღსარება, რომელიც ქვეყნის შემოქმედად ჰხედავდა ერთ ღვთაებას. ახლა ნათარგმნია და ითარგმნება იმათი უმთავრესი ლიტერატურა, რომელიც თავის აღნაგობით მიემსგავსება ებრაულს საღვთო მწერლობას. ერთის სიტყვით, ეგვიპტემ დაიჭირა შესაფერი ადგილი მსოფლიო ისტორიაში და ახლა ჩვენ შეგვიძლიან მოვუთხრათ მისი მატიანე მისსავე ნაშთებისა და თანა-მედროვე წყაროებზე დამყარებული, მოვუთხრათ ისე, როგორც აწინდელის დროის ყოფა-ცხოვრება.

„ასსირიის ისტორიის აღდგენა უფრო გასაოცარი

იყო. ნინევიამ და ბაბილონმა არ დასტოვეს ზედა-მიწის პირად, როგორათაც ფივაიდამ (ეგვიპეტში), დიდ-დიდის ზომის ნაშთები. იქ მოგზაური პოულობს მხოლოდ გორა-გორად გროვას ნანგრევებისას; ჰგონებდნენ, რომ საუკუნოდ დანთქმულიყო ყოველივე კვალი მესოპოტამიის ცივილიზაციისა; მაგრამ, ჩვენდა სანუგეშოდ, სამმა მეცნიერმა, ბოტამ, ლეიარდმა და ლოფთუსმა, სრული ნათელი მოჰფინეს მშვენიერს სკულპტურას ქალდეასას და ასსირიისას. იმათ ნაკვეთი ჩუქურთმებმა ხორცი შეისხეს ისე, წარმოგვიდგინეს ასსირო-ქალდეის მეფეებს და იმათგან დატყვევებულს ტომთა. აქ ვხედავთ იმ მეფეთა, რომელთაც საშინელს თვისებას ცხოველად ხატავენ ებრაელთ წინასწარ-მეტყველნი. აქ ვხედავთ იმ ბრძენს, რომელთ შესახებ, ერთის წინასწარმეტყველის თქმით, ტომთა გროვანი მიმდინარეობდნენ, როგორც მდინარენიც იზიდავდნენ და აცდენდნენ იეჰოვას ღმერთს ისრაილისა. აქ თქვით ყოფა-ცხოვრება ასსირიელებისა, მრავალ სურათებად წარმოდგენილი: იმათი სასულიერო ცერემონიები, იმათი შინაური ჩვეულებანი, იმათი სასახლის მორთულობა და ძვირფასი ვაზები; ან იმათი ლაშქრობანი, ციხე სიმაგრეების იერიში და ზღუდე-კედლების დამანგრეველი მანქანები.

„მრავალი ბაბილონო-ასსირიის შენობა, რომლებიც კი ამოთხრილია მიწის გულიდამ, შემკულია მრავალ-გვარის წარწერებით. არ ეგონათ, რომ ეს მწერლობა, უცნაურის თვისებისა, ოდესმე გამოკვლეულიყო. მაგრამ

ამასაც სძლია გაცხადებულმა მეტოდმა მეცნიერებისამ. ლუვრ-სმებრიჯის მწერლობის გამოძიებას შეუდგნენ ინგლისე-ლი რავლინსონი, ნემეცი ჭრნკი და ფრანციელი ოპპერტი და ასლა ჩვენ იმათის შემწეობით ვკითხულობთ ქალდეო-ასსირიის ხრონიკებს, რომელნიც წარწერილნი არიან მარ-მარილოებზე და შეუდუღებელის კირის ფილებზე და რომელნიც შეიცვენ მათმიერვე ნაამბობს ვრცელს მოთ-ხრობაებს იმათ გალაშქრებაზე და ქვეყნების დაპყრობაზე, აგრეთვე იმათის ულმობელის სასჯათზე. ზოგიერთი ეს მწერლობა შეეხება იმ შემთხვევათაც, რომელთაც მოგვ-ხსენებს ბიბლია და იმათი შეთანხმება ნამდვილ გვიმ-ტკიცებს უეჭველს ჭეშმარიტებას საღვთო ისტორიისას. ასსირო-ბაბილონის დროს შესწავლამ მოგვცა სხვათა თვით ცივილიზაციის დასაწყისის და იმის მიმდინარეობას. შეუძლებელი იყო, რომ ამ ძველი ბრწყინვალე კულტუ-რას სამუდამოდ შემწყვდეულიყო იმათის საზღვრებში. მარ-თლა და ცხადია, რომ იმათი სწავლა-ხელოვნება მიეწყო-ლია იმათის სამხედრო მსვლელობის კვალს და გავრცე-ლებულა აღმოსავლეთად და ჩრდილოეთად: მიდიაში და ხვარესპეთში, სადაც შეუთვისებიათ ირანელებს აქემენიდე-ბის დროს. ამას წინად საბერძნეთის ხელოვნების წყა-როდ მიაჩნდათ ეგვიპტე; მაგრამ არა; ასლა ამ წყაროდ უნდა ვხადოდეთ ნინევიას (ბაბილონო-ასსირიის) გავლენა მოვფინა ხრიას, მცირე აზიას და საშუალო-ზღვის კუნძულებს; ბერძნების ქალაქებიდამ, რომელნიც შავი-ზღვის პირად ჰყვაოდნენ, ეს შეუთვისა თვით ელლინის

ტომის სამფლობელომდე, და ამ გვარად საბერძნეთის სკულპტორებს მაგალითად და ნიმუშად ჰქონიათ ბაბი-ლონო-ასსირიელთ ნაწარმოები. მცირე აზიიდამ ეს ხე-ლოვნება ლიდიის მცხოვრებთ შეუტანიათ იტალიაში, სადაც იმას დაუდვია საფუძველი ეტრურიის ცივილიზა-ციისა, რომელზედაც შემდეგ აშენებულა რომის დიდება 1)“.

ზემოდ მოვიხსენიეთ მცირე აზია. ეს მხარე ძველად ისე ყოფილა დაკავშირებული კავკასზედ და თვით საქარ-თველოზე, რომ აქ საჭიროა იმას თვალი გადავავლოთ. მცირე აზია, რომელიც ახლა საზოგადოდ ცნობილია ანატოლიად, მე-X საუკუნის მწერლის კონსტანტინე პორფიროგენეტის თქმით—ანატოლიის თემად, le thème anatolique (Vivien de Saint-Martin, Nouveau Dictionnaire de Géographie Universelle, 1877, p. 133.) შეადგენს ნახევარ კუნძულს და ოთ-თქმის ჩვენ საზღვრად იმდებარეობს, სამის მხრით ის შე-მოზღუდულია ხმელთაშუა ზღვით, ეგეის ზღვით ანუ არხიპელაგით, პროპონტიდით ანუ მარმარილოს ზღვით და პონტის ანუ შავის ზღვით. დასავლეთიდან მხოლოდ მას უძევს ხმელეთის წვრილი სომხეთის ქართლის სათავეებ-ში და მისხვრეს მათ. მცირე აზია იყოფა ტავრის-აქეთ აზიად და ტავროს-იქითა აზიად. ტავრის მთა მესხეთის მთის შუამავლობით უერთდება თვითონ ჩვენ კავკასზე და მთელს ხმელეთზე მოფენილია, როგორც ძველად ადგი-

1) Lenorm., Man. d'Hist., I, I—XVI.

-ლები მცირე აზიისა, ვულკანებით, რომელნიც ჰმოწმო-ბენ, რომ აქ ცეცხლის მოქმედებით არის ამოხეთქილი დედამიწის გულიდამ. მცირე აზიის ბუნების თვისებით, ჰავით და ნაყოფიერებით დიდად მიემსგავსება ჩვენს მხარეებსა. შესანიშნავნი იმათ მდინარეთაგანნი არიან: ევფრატი სიდიდით და ისტორიულის მნიშვნელობით ჰალისი, ანუ ყიზილ-ირმაკი, თერმოდონი, ირისი და სანგარიოსი. მცირე აზიაში მრავალნი დამ-ფარებულნი ოქრო-ვერცხლის მთამადნებია; ერთი შეადგენდა სემიტური გვარი, მერმე არიული ტომი; სემიტნი და-ბინავებულან ჩრდილო-დასავლეთის მხარეში, არიულნი -კი დასავლეთ-სამხრეთისა.

აქ მოვიხსენიებთ მხოლოდ იმ ტომებს, რომელნიც ჩვენთან მცირედ თუ მეტად დამოკიდებულნი ყო-ფილან.

სემიტებში [illegible] ქართველთ არამიელებთ [illegible] ადგილ-[illegible] [illegible] [illegible] [illegible] -მეგობრებულნი. სახელი არამიელი წარმოდ-დგება ებრაულის არამ [illegible], რომელიც [illegible] მთიანს ადგილს [illegible] [illegible] მისთავისებაა მცირე-აზიის [illegible] ქვეყნის [illegible] [illegible] თემებს [illegible]. მცირე აზიის არამიელებში ლიდის-სახსოვარნი [illegible]-[illegible], რომელნიც მკვიდრობდნენ [illegible], [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible]

ში დაამყარა თავისი უფლება და ენა იმათმავე მონათე-
სავე ტომმა სირიელებმა. ეს ენა ალექსანდრე მაკედონე-
ლის შემდეგ გაჰდევნა აქიდამ ბერძნულმა ენამ. შემდეგ
ამ მხარეს უწოდდნენ სპარსები კაპპადოკიად, რომაელები
კი ზღვის პირომხარის პონტის კაპპადოკიად. მეორე სა-
ხელოვანს არამეულს ტომს მცირე აზიისას შეადგენდნენ
კილიკიელები, რომელთაც კაპპადოკიის მხრივ ტავრივე
ჰსაზღვრავდა და ასსირიელთ ბრძანებლობას ქვეშ ორივე
ეს ტომი ერთ თემად იყო შეერთებული. ახლა კილი-
კიაში უმთავრესობს სომხური ენა, რომელიც აქ ქრის-
ტეს შობის შემდეგ მეათე საუკ. გავრცელდა. მესამე
შესანიშნავ ტომად ირიცხებოდნენ კარიელნი, რომელ-
ნიც ბინადრობდნენ სამხრეთად მცირე აზიაში, კარია ძვე-
ლად იწოდებოდა ფინიკად; თვით კარიელების ერთ ნა-
წილში ფინიკიელი ენა იყო გავრცელებული. საზოგადოდ
უნდა ვთქვათ, რომ მცირე აზიაში ფინიკიელებმა თავი-
სი კვალი სხვა და სხვა მხარეში დასტოვეს: ნაწილი
ლიკიისა იწოდებოდა ფინიკად; როდოსი და სხვა სა-
შუალთ-ქვეყნის ზღვის კუნძულები იმათგან იყო კოლო-
ნიებად დასახლებული. ისიც უნდა გვახსოვდეს, რომ
პირველი ცნობები ამ ადგილებზე, სადაც ფინიკიელებს
მფლობელობა და ბატონობა ჰქონიათ, იმათგანვე
შეკრებილი.

არიული ტომის ოჯახში მიზიელებსა და ლიდიელებს
ვპოვებთ ჩრდილო-დასავლეთ მხარეს. სტრაბონი ორ-
სავე ამ ტომს ჰხადის ფრიგიელებად საზოგადოდ. ჩვეულე-

ბისამებრ ფრიგიელის ტომისა იმათ ქონდათ საერთო ტაძრები. პირველად იმათ მხარეშივე დაერქო ერთ ადგილს აზია, რომელიც იქიდამ ჯერ მთელს ანატოლიას მიეთვისა, მასუკან მთელს მცირე აზიას. თვით ფრიგიელებზე ქს უნდა ვთქვათ, რომ მთელს მცირე აზიაში ისინი უფრო მომეტებულად იყვნენ გავრცელებულნი, ვიდრე დანაშთენი ტომნი. ფრიგიელები იყვნენ გაბნეულნი მცირე აზიის შუა-ადგილებში ჰალისის მდინარემდე და სასლობლისენ მკვიდროდ. იმათისავე ენით მოწმობენ მათის ინდოევროპიულ შთამომავლობასა; ამ ენის სიტყვები და გრამატიკული აგებულობა მოგვაგონებენ ელინურს, ძველ-ლათინურს, ტევტონურს და სხ. ფრიგიელები განვითარებულან განათლების წარმატებით. სანგარიოსის სათავეებში უჩვენებენ ძველს სასაფლაოებს და სხვა და სხვა გვარ ძეგლებს ფრიგიელის წარწერებით. თვით იმათი ალფავიტი, რომელიც ახლა თითქმის გარკვეულია, ელინურს ალფავიტს ემგზავსება 8). ფრიგიელების მონათესავეთ ირიცხებიან სომეხნი. ამის საბუთად მოჰყავთ ჰეროდოტი რომლის თქმითაც სომეხნი ფრიგიის კოლონიას შეადგენდნენ 9). სომხურს ენაზე ახალმა გამოკვლევამ დასდო შემდეგი დასკვნა:

---

8) Maspero, Histoire ancienne des peuples de l'Orient, Paris, 1876, p. 239—240, 604.

9) P. Giquet, Histoire d' Herodote, Paris, 1870, VII, 406.

მისი სამირკველი და გრამატიკა ცხადათ გვიჩვენებენ მისს ნათესაურს კავშირს ზენდურს ენასთან, თუმცა ამასთანავე ისიც უნდა ითქვას, რომ მრავალ-გვარი კვალია იმის ლექსიკონში როგორათაც სემიტიურის ენისა, აგრეთვე ტურანულისა. მიზეზი ცხადია: დროთა განმავლობაში სომხებზე უმოქმედნია ისტორიულ გავლენას სემიტებისას და ტურანელებისას და ამისათვის შეუძლებელი იყო, რომ ამ გავლენას არ დაეტოვებინა თავისი კვალი იმათ ენაში [10]); თვით სახელწოდება სომხებისა არმენი, არმენია წარმომდგარია არამიდამ, რომელიც ზევით მოვიხსენეთ. ამტკიცებენ, რომ ვიდრე სომხები დაემყარებოდნენ ახლანდელს არმენიაში, ეს სახელი რქმევია იმ ტომს, რომელიც იმათ წინად იქ სახლებულა და ამ უკანასკნელის სახელწოდება მიუთვისებიათ იმათაც [11]).

რაღა თქმა უნდა, რომ მცირე აზიის ყველა ტომებში უმთავრესს ტომად უნდა ითვლებოდნენ პელასგები. მართალია, ეს სახელი ძველადვე ამოიკვეთა, მაგრამ იმათი მითოლოგიური გარდმოცემა იმათ შთამომავალ ტომში ელი-

---

[10]) Momsen, Histoire romaine, trad. franc,. 1866, V. 263—Vivien de Saint-Mart. Nouveau Diction. de Géogr. Univer., p. 215.

[11]) Victor Langlois, Collection des historiens ancins et moderns de l' Arménie, Paris, 1867, I, 22, n, 1.

ჩებში დარჩა, ზოგიერთნი ამტკიცებენ, ვითომც პელაზგებს შუა აზიიდამ ურალზე გამოვლით და ვითომც პირველი ბინადრობა იმათ დაუდვათ ჩვენის კავკაზის ჩრდილო-მხარეში. პელაზგების მიფი ანუ ზღაპარ-თქმულობა იმათ წინაპრად უჩვენებს იაფეტს, რომელიც კავკაზში თურმე ცხოვრობდა იაფეტისა და აზიის შვილი პრომეთე. კავკაზის ქედზე თურმე ყოფილა მიმსჭვალული; აქვე ცხოვრობდა პრომეთეს შვილი და ელლენის მამა დევკალიონი. ვიდრე პელაზგები ევროპაში მიიკრიბებოდნენ, იმათი მოგზაურობა უფრო პონტის ზღვის ჩრდილოეთად ყოფილა; ნაწილი მათი კი დაბინავებულა მცირე აზიის სხვა და სხვა ადგილებში დასავლეთის მხრით. პელაზგების მიფი წარმოგვიდგენს ყოფა-ცხოვრებას და მოღვაწეობას ძველის გმირებისას, ბელლეროფონისას, თეზეისას, ჰერაკლესისას და არგონავტებისას. ამ მიფში მოხსენებულნი ღირს-სახსოვარნი არიან ამაზონები. მიფი გვიჩვენებს იმათ მეომარ დედაკაცებად, რომელნიც თერმოდონის მთა-ღელეებში თურმე მკვიდრობდნენ და რომელთაც ჰქონდათ სამი ქალაქი; თემის-კირა, ლიკასტია და ხადესია. იმათგანვე თურმეა დაფუძნებული ეფესი თავისის ტაძრით კუმესი და სმირნა. ზოგნი მეცნიერნი ფიქრობენ, ვითომც ამაზონები შეადგენდნენ ინდო-ევროპიულს სკვითებს, ვითომც იმათ კავკაზი გამოვლით და მცირე აზიაში დაბინავებულიყვნენ, ვითომც ცხენოსნობაში და შვილდ-ისრის ხმარებაში დიად

დასწელოვნებულნი ყოფილიყვნენ, ლაშქრობაში თავიანთ ქმრებს არა ჰშორდებოდნენ და ვითომც აქედამ წარმოსდგა ზემოდ მოყვანილი თქმულება ამაზონებზე 12).

იმ საურცეზე, რომელზედაც, მიფის თქმულებით, განსვენებულნი იყვნენ ამაზონები და თვით მათ მეზობლად მცხოვრობდნენ: ტიბარენნი, მაკრონნი, მოსხნი დ კოლხნი. რადგანაც ამ ხალხებს თითქმის საზოგადოდ ქართველტომად ჰხადიან, ამისთვის აქ უნდა მკითხველს ვუჩვენოთ თუ რას მოგვითხრობენ ამათზე უძველესის დროის უცხო-ტომთ თქმულებანი და რა აზრის მასწყერენ ამ თქმულებაებს ჩვენს დროში. აქ უნდა ვთქვათ, რომ ძველის ცნობების შემწეობით ახლა კიდეც ადგენენ ისტორიულ ატლასების უძველეს ნათესავთ გეოგრაფიულ მდებარეობაზე. ამ ატლასებში ნაჩვენებნი ტომნიც არ არიან დავიწყებულნი. ამ გვარი ატლასები ჩვენ ორი გვაქვს ხელად: ერთი ეგუპტის ფრანსუზ ლენორმანის, არხეოლოგიის პროფესსორის პარიჟში, მეორე მასპერის, პროფესსორისავე ეგვიპტის ენისას და არხეოლოგიისასა Collége de France-ში. პირველი შეადგენს დამატებას ლენორმანის შრომისას Manuel d' Histoire anciene de l'Ortient, რომელიც გამოიცა სამ წიგნად და თვით შეიცავს XXIV ქარტას. მეორე ატლასი, შემდგა-

---

12) Viv. de s.—Mart. Histoire dos découvertes géographiqus, Paris, 1845, II, 157—250.

რი ცხრა ქარტით, ჩართულია მასპეროსავე ისტორიაში Histoire ancienne des peuples de l'Orient. ორივე ატლასი ერთ-გვარ წყაროებზეა აშენებული და ერთი მეო-რეს ავსებს. იმათში უფრო სრულია ლენორმანის «Atlas d' Histoire ancienne de l'Orient anterieurement aux gueres médiques». ამას გარდა ამ შრო-მაში ავტორი თვითოეულის ქარტის წყაროებსაც უჩვე-ნებს და აღნიშნავს გზებს, რომლითაც ძველ ტომებს ჰქონიათ მისვლელობა. ჩვენის საგნის გასარკვევად საჭი-როდ ვრაცხთ აქ ზოგიერთი ცნობები გამოვკრიბოთ ლენორმანის ატლასიდამ.

პირველი ქარტა წარმოგვიდგენს ევროპას, აზიას და აფრიკას იმ დროს, როდესაც ქვეყნის პირს ჯერ აწინდელი გეოლოგიური მდგომარეობა არა ჰქონია მიღებული. ეს ქარტა, დაფუძნებული გეოლოგიურს ცნობებზე, ამბობს ლენორმანი, გამოგვიხატავს ევროპას, აზიას და აფრიკას მაშინ, როდესაც პირველად აღმოჩენილა ადამიანის კვალი დედა-მიწის გულში. საჰარის ზღვა, ვაკე-მინდვრები გერ-მანიისა ჯერ ისევ ოკეანით არის გარემოცული. დიდი ბასსეინი (შიგა-ღელეები) არალო-კასპიისა და შავი ზღვა შეერთებულნი არიან; სათავეები უმთავრესის მდინარეებისა არ შეცვლილან; ევროპა და აფრიკა ერთი-მეორეზედ არიან გადაბმულნი... ამავე ქარტაზეა მოხაზული თვით ის ადგილები, სადაც ძველი გარდამოცემა უჩვენებს სხვა და სხვა ტომთ პირველ ადგილ-მამულს.

მეორე ქარტა შეესება იმ დროს, როდესაც, ძველისავე თქმულებით, ევროპა, წინა-აზია და ჩრდილო-აფრიკა მოიცვნენ ადამიანით; როდესაც არიელნი ჯერ ისევ ოქსუსის მთა-დელეებში მკვიდრობდნენ; როდესაც სემიტებს და ტურანელებს ჯერეთ სხვა და სხვა მხარე, შემდეგ არიის ნათესავისაგან დაშორილი; როდესაც სემიტები ჯერ არ იყვნენ სამხრეთის არაბეთში და როდესაც ეგვიპტის უძველესი ძეგლები გვიჩვენებენ მოშავო მოდგმას, კატარაქტებამდე გავრცელებულს. შავი ზღვა და კასპიის ზღვა იმ მდგომარეობაში იყვნენ, რა მდგომარეობაშიაც ახლა არიან, ჩრდილო და სამხრეთი მხარეები კავკასიისა ჯერ დასახლებულნი არ იყვნენ. ამ დროს უჩვენებენ 2500 წლის წინათ ქრისტეს შობამდე.

მესამე ქარტა შეიცავს ეთნოგრაფიას დაბადებისას (მე-X თავი: ნოეს შთამომავლობა). აქ მოსოხს უპყრია მთელი ის სივრცე, რომელიც მიჰყვება შავი ზღვის პირს ჰალისის მდინარით ვიდრე თობელის საზღვრამდე. თობელს უჭირავს აღმოსავლეთი პირი იმავე ზღვისა და ის ადგილები, რომელნიც მტკვარსა და რახსს ანუ არაქს შუა მდებარებენ. მოსოხის მოსაზღვრეა აგრეთვე თორღამა და ამას სამფლობელოს შეადგენენ ტიგრის სათავე და არაქსის მარჯვენა მხარე. თუმცა ამ ქარტის საფუძველად ლენორმანი უჩვენებს მხოლოდ მე-X თავს «დაბადებისას». «რომელიც მოსეს შეუდგენია მე-XVI საუკ. ქრისტეს წინ, (მუხლი 2 და 3: ძენი იაფეთისნი გამერ

და მაგოგ, და მადაიმ, და იოვან, და თობელ და მოსოხ და თირას და ძენი გამერისანი ასქანაზ და რიფათ და თორღომა), მაგრამ იმისვე წყაროდ უნდა მივაჩნდეს აგრეთვე წინასწარ-მეტყველი ეზეკიელი (მე-VI საუკუნეში) იხილე თავი XXVII. მუხ. XXXVIII, 3; XXXIX, 1.

მეშვიდე ქარტა ანუ ეგვიპტის გეოგრაფია თუთმეს მე-III-ს დროს (1600 წ.) გვაცნობს ნომენკლატურან (სახელებს) თემებისას, რომელიც ამოიკი თხვის იეროგლიფურს მწერლობაში — მუშანე, «დაბადების მოსოხი, და რემენე ანუ არმენი. ორსავე ამ ნათესავს აქაც იგივე გეოგრაფიული მდებარეობა აქვს, როგორც წინა ქარტაში. აქ ლენორმანის აზრით, მუშანე შეადგენს მოთეთრო ნათესავს (არიელებს), რემენეკი მოშავო ფერის ნათესავს (ეფიოპელნი, კუშტნი და ნეგრნი) და, როგორც სჩანს ლენორმანის ფაქტით, რემენების მხარე ძველად ჯერ ისევ სემიტების გვარს უჭირავს და არა არიელ ტომს ანუ ფრიგიელების მონათესავე სომხებს.

მეთერთმეტე ქარტა მოგვიხაზავს გეოგრაფიას ასირიის მეფეებისას. «ამ ქარტის ნომენკლატურაც ის არის, როგორც გამოსთქვამდნენ ასირიელები. აქ ნაჩვენებია სამ-რივი საზღვრები ასსირიისა: ა) ბინილსუსისა და სამურამისა დროს (905—828), ნინევის პირველ დაქცევამდე; ბ) თიგლათფალასარ მე-II დროს (780—321),

რომელსაც დაიპყრობდა, უფრო მჭიდროდ ვიდრე წინათ, მეორე მონარხის ნინევისა; გ) ქსარ-ჰსადონხის დროს (681—617), რომელსაც სარგონიდების მონარხია ადვიდა უმაღლეს წრეზე. ამ ქარტაზედ: შავი-ზღვის სამხრეთით თაბალი, თაბალს შემდეგ მასნავი, რომელსაც უჭირავს ჭოროხის მთა-ღელეები, შემდეგ მუსსიკი, სადაც ახლა ქართლ-გასპეთია; გიმირა (გიმრნი), კავკასიის კალთებში საქართველოს მხრით; ილლიბი ალაზან-გაღმა მიწებში (Illibi, Illipi ოპპერტის გამოკვლევით არის ალბანია ანუ შემდეგ დაღისტანი. Maspero, Hist., 457 n 1); ურარტი იწყობა იქ, სადაც ეფრატი და ტიგრი ერთდებიან (Ourarti, Ararti არის არარატი დაბადებისა და ალაროდიანი ჰეროდოტესი VII, 407 Maspero. Hist., 399 n. 2). ახლა ზოგიერთი ევროპის არხეოლოგნი, იმათ შორის ლენორმანი ამტკიცებენ, ვითომც ალაროდიონნი იყვნენ ქართველნი, რადგანაც ალაროდიანების ენა ლურსმებრივ წარწერებში გარეშე ვანისა წარმოგვიდგენს ქართულის ენის ფორმებს Lenorm., Lettres Assyriologiqus. I-re série, I, 124, 129.

მეცამეტე ქარტა გვიჩვენებს იმ სივრცეს, რომელიც უჭირავს ოთხ მონარხიას ქალდეო-მიდიისას ნაბუქოდონოსორის (ნაბუქოდონოსორის) დროს (604—561). «აქ მიდიელთ და არიანელთ (არიანა) თემების ნომენკლატურა გამოწერილია ბეჰისტუნის წარწერიდამ.

ქალდეველის თემებისა კი ასსირიის და ბაბილონის მწერლობიდამ. აქ ტიბარენი, ეს უკანასკნელი ტომი დასავლეთის მხრივ, კარგა წინ არის წაწეული ჰალისის მარჯვენა პირიდამ. ამისნი მოსაზღვრენი ტაოხის მხრისკენ არიან ხალიბნი. ტიბარენებს წინ არიან ზღვის პირად მოსინიკნი, მაკრონნი, მოშიანნი და კოლხნი. იბერნი და ალბანელნი ცხოვრობენ იქვე, სადაც ამას წინად მოვიხსენიეთ. არმენია შეიცავს ეფრატის და ტიგრის სათავეებს.

მეჩვიდმეტე ქარტა წარმოადგენს სპარსეთის იმპერიის დარიოსის მეფობაში, ოც სასატრაპოდ დაყოფილს (521—490). ეს ქარტა აშენებულია ჰეროდოტის თქმულებაზე, მაშასადამე იმის ნომენკლატურა ეკუთვნის კლასიკურ გეოგრაფიას. აქ იმ სივრცეზე, რომელიც მდებარეობს ჰალისის მარჯვენა ნაპირას და ტიბარენების საზღვრებს შორის ასეა უწერია პონტის კაპადოკიას. აქ ტიბარენნი, მოსინიკნი, მაკრონნი, მოშიანნი, კოლხნი, იბერნი, ალბანნი, ისევ ისე არიან ნაჩვენები, როგორც ამას წინად. ხალიბებს უწერია ჰალისის სათავე, ბასიანებს ეფრატის მდინარის სათავე და იმათ შემდეგ ამ მდინარეს მისდევენ ალაროდიანნი.

ჩვენის აზრით, ხსენებული ტომთ საცხოვრებელი ადგილები და ერთი მეორის საზღვარი არეული უნდა იყოს. ჩვენ იმასაც ვფიქრობთ, რომ უცხო-ტომთ ძველი ცნობები ერთსა და იმავე ტომს სხვა და სხვა სახელს აძლევენ და ამ რიგად იმათ წარმოგვიდგენენ სხვა და

სხვა ტომებად. ამ გვარ შეცდომას უცხო-ტომთ მხრივ ხშირად ვხედავთ ძველ დროშიაც და შემდეგაც. ის კი ეჭვ გარეთ უნდა გვქონდეს, რომ ხსენებულთ ხალხთ ნამდვილად ჰსჭერიათ თითქმის მთელი სივრცე ჰალისის მდინარიდამ მოყოლებული ვიდრე კავკასიის მთამდე; ამაში იმიტომ არ უნდა ვეჭვნეულებდეთ, რომ, როგორათაც სხვა და სხვა გვარი გამოკვლევა ჰმოწმობს, ეგვიპტელნი, ქალდეო-ასსირიელნი და ებრაელნი იმათთან თურმე დაიარებოდნენ და ალებ-მიცემობდნენ, იმათის მადნებით სარგებლობდნენ და იმათ ქალ-ვაჟებს სავაჭროდ ეტანებოდნენ; მაშასადამე დიდ კარგად იცოდნენ მდებარება იმათის ქვეყნისა.

თუ ჩვენ აქ მხედველობაში ვიქონიებთ იმ გასაოცარს ჟამთა სივრცეს, რომლის მომდინარეობაშიაც იმათ უცხო ტომნი ხსენებულს ადგილებში უჩვენებენ და თუ ამასთანავე იმათ ქართველ ტომად ვაღვიარებთ, მაშინ ზემოხსენებული უცხო-ტომთ ცნობები ძვირ-ფასს ცნობებად უნდა მივაჩნდეს. ახლა იმათ ქართულ შთამომავლობაში თითქმის არ ეჭვნეულობენ. ეს საგანი შესწავლულია რამდენიმე სწავლულთაგან, მაგრამ იმათ შორის ისე საფუძვლიანად არავის არ გამოუკვლევია, როგორც ფრანცუზ დიუბუადე მონპერეს, რომლის «მოგზაურობა კავკასიის გარეშემო» გამოიცა ექვს წიგნად პარიჟში 1839—1843 წ. თუმცა დიბუას დროს ახალი არხეოლოგია ჯერეთ არ არსებობდა, მაგრამ ამ ჯკროჭიელმა, განვითარებულმა მე-

ცნიერების მრავალ შტოებში, სხვა და სხვა ტომთ მიფოლოგიურისა და ისტორიულის ცნობების შედარებით ისე გამოიძია დასკვნილი საგანი, რომ აწინდელს არხეოლოგიურს გამოძიებას ჯერ იმაზე წინ არ წაუდგამს ფეხი. ესეც უნდა ვთქვათ, რომ დიუბუას «მოგზაურობა» აქამომდე მთელს ევროპაში მიღებულია უკეთეს სახელმძღვანელოდ საზოგადოდ კავკაზზე. აი რას ამბობს დიუბუა როდესაც ის აგვიწერს საქართველოს სომხეთის მადნებს:

«რკინა ითხრება აქ ბოლნისში, ახტალაში, ვარდაშერდში, კარაკლისში, უულოვში და სხვ. უულოვის მადანი ცნობილია ძველადვე და მე ეჭვი არა მაქვს, რომ უულოვი უნდა იყოს ხალიბი ჰომერისა, ქსენოფონტისა და სტრაბონის. რამდენჯერმე შემინიშნავს კიდეც თუ როგორ იყო განთქმული საქართველო თავისის რკინით და სპილენძითა და შეიძლება დაჯერებით ითქვას, რომ თობელი ანუ თუბალი «დაბადებისა» ჰნიშნავს ახლანდელს საქართველოს: იოსებ ფლავიოსი იბერიად სთარგმნის იმ ძველ სახელს, რომელსაც ბერძენნი მისთვისებდნენ ქართველებს.

«ივან, თობელ და მოსოხ ვაჭარ შენდა, რომელთა აშრავლეს ალებ-მიცემობა თვის ვაჭრობითა კაცთა-თა და ჭურჭლითა რვალისა-თა» (რვალი სპილენძია), იტყვის ეზეკიელი ქალაქის ტირის ალებ-მიცემობის მშვენიერს აღწერაში (თავი 21, მუხლი 13) [13]).

[13]) ეს მუხლი თითქმის ერთ-გვარია როგორც ფრანცუზულს

«მარტო სპილენძი არ ყოფილა საგნად აღებ-მი-ცემისა, რომელიც ამდიდრებდა თობელის ვაჭრობას. ნუ-თუ თობელს არ წარმოგვიდგენს ძველის-ძველად «დაბადება» «ხოლო სელა შვა თობელ: ესე იყო კვერით ხუროჲ მჭედელი რვალისა და რკინისა (თავ. 4, მუხ. 22).

«იქ, სადაც ებრაელნი უჩვენებენ თავიანთ თობელს, ბერძენნი ჰპოვებენ ხალიბებს, რომელთა სახელი ჰნიშნავდა ფოლადს და თვით ხალიბს, რკინეულობის ჭედის მცოდნეს.

«თავ და პირველად ამ საგნის შეეხება ჰომერი. ის ამბობს ილიადის მეორე თავში:« ოდიოსი და ახოვანი ეპისტროფუსი წინამძღვრობენ ჰალიზონის მხედრობას, მოშორებულს შორის-ქვეყნით ჰალიბით, სადაც ვერცხლი იბადება.» შემდეგ ჰომერისა სხვა მწერლები ხშირად მოიხსენიებენ ხალიბების რკინას. სტრაბონი, განმარტავს რა ზემოდ მოყვანილ სიტყვას ჰომერისას, აძლევებს იმ მწერალთ აზრს, რომელნიც ხალიბებს ასახელებენ მცოდნე

ბიბლიაში, აგრეთვე ნემეცურში და ლათინურში. მხოლოდ ამ უკანასკნელში იავანის მაგიერ იხმარება Graecia, ქართულ ბიბლიაში კი შეცვლილია ისე, როგორც სლავიანურში. ქართულში: „ელადაჲ ყოველი და განმვრცობელნი მისნი ვაჭრობდეს შენ შორის სულებსა კაცთასა და ჭურჭელნი რვალისანი მისცნეს სავაჭროდ შენდა„. სლავიანურში: „Еллада вся, и ближніи твои продаяху въ тебѣ души человѣчи: и сосуды мѣдны даша куплю твою“.

აზიის წინა ადგილებში; თვით სტრაბონი იმათ უჩვენებს სომხეთში. მართლადაც, ყულფი (გოლფი) არის სომხური სიტყვა და მე ვიცი სომხეთში სამი ადგილი, სახელ-დებული ყულფად და სამნივე იგინი განთქმულნი ყოფილან მადნებით. ერთი მათგანია ყარსის ფაშალიკი; მეორეს, რომელიც მე განვიხილე, დიდ-არმენიაში, მესამე ორსავე ამ ყულფში ითხრება მხოლოდ მარილი. მესამეს შეადგენს ის ყულფი, რომელიც რკინის მადნით არის მდიდარი და რომლის სახელით ორი-ათასის წლის წინად იგულისხმებოდა ერთი გუგარის უმთავრესთა თემთაგანი, ესე იგი ხეობა ყულფისა, ანუ გოლფისაფორისა, იმ დროს ეს ყულფი შეადგენდა არმენიის ნაწილს.

«ასლა თუ თქვენ დარწმუნდით, რომ ყულფისა ძველნი ხალიბნი, მაშ ისიც ცხადი უნდა იყოს თქვენთვის, თუ რისთვის უწოდს ჰომერი ჰალიზონებად ყულფიდამ მოსავალ მხედრობას: გადით მტკვარს, რომელიც პირის-პირ ყულფისა მიმდინარეობს და თქვენ მეხვალთ მშვენიერს ალაზნის ხეობაში, რომლის სახელი ისე ძველია, როგორც თვით ქართველი ერი.

«ბიბლია კიდევაც წარმოგვიდგენს ერთ ადგილს, რომელმაც ჩვენ ყურადღება მიაქცია და რომელიც ცხადად გვიმტკიცებს, რომ ყულფი, გოლფი, თობელი და მოსოხი ერთი და იგივეა. ეზეკიელის წიგნში ვკითხულობთ: «ძეო კაცისაო განამტკიცე პირი შენი გოგსაზედა და ქვეყანასა ზედა მაგოგისასა, მთავარსა როსს, მოსოხს

და თობელისა და წყლე მის ზედა (თავ. 38 და 39). თუ მკითხავთ, რა მსგავსება აქვთ ერთმანეთში ყულღუსა და-გოლღოსა, მე გეტყვით ამაზე: ყულღუ ითქმის ქართულად; სომხები კი ამ სიტყვას გამოსთქმენ გოლღად, რადგანაც მათ ენაში ლ იცვლება ღ-ად, ასე მაგალ. სომხები იტყვიან ალბანის მაგიერ აღვანი, ლაზარეს მაგიერ ღა-ზარი, თრიალეთის მაგიერ თრეღ, და სხვა.»

სხვა ადგილს იგივე დიუბუა ამბობს: «მესხი, მოსოხი, მოსოხის ტომი, წარმომდგარი პირველთ ფრიგიელთა-გან(?) ანუ თარგამოსიანთაგან და მიდიელთაგან, რომე-თაც ის დაუყენებიათ წარმატების გზაზე და ხალხო-სნობის მჭიდრო საფუძველზე, ბინადრობდა კოლხიდასა და საქართველოს შორის; იმას ეპყრა მთელი მხარე ყვირილის სათავიდამ (ფაზი ძველთა მწერალთა) ვიდრე მტკვრის სათავემდე. თვით ყარსისა და ახალციხის ვაშა-ლიკები უნდა ყოფილიყვნენ მოსოხის შუა-გულად.

«ერთი და იგივე არ ყოფილა ყოველთვის მოსხის საზღვრები: ხან ვრცელი თურმე იყო, ხან შეზღუდული. მოსოხის საზღვრადნენ რამდენიმე სამეფონი, რომელნიც იმას მორჩილობდნენ და სტაცებდნენ უხვათ მინიჭებულს ველ-მინდვრებს. სტრაბონის დროს, იმის სიტყვით, ის დაყოფილი ჰქონდათ კოლხიდას, იბერიას და არმენიას.

«მე აღარ განვიმეორებ, რაც რომ ზემოდ ვსთქვი მესხეთზე აქ მხოლოდ შევნიშნავ, რომ თვით საქარ-თველოს მწერალნი მესხებად იხსენებენ მესხეთის

მცხოვრებთა, რომელნიც ამ სახელითვე ცნობილნ-არიან ბიბლიაში, სტრაბონისაგან და პროკოპისაგან. თუმცა ისინი აქამომდე ისევ მესხებად იწოდებიან, მაგრამ უმეტესი ნაწილი იმათის მხარისა ზემო ქართლად არის შეცვლილი. ეს გარემოება ჩვენ გვიმტკიცებს დიდს ნათესავურ დამოკიდებულებას მესხებისას და ქართველებისას; ამასვე გვიმტკიცებენ მათი ენა, ხასიათი და ცხოვრების ჩვეულებანი, რომელნიც ყოველთვის ერთნი და იგინივე ყოფილან. მოსხნი და თობელნი ქართველნი—ძველის-ძველადგანვე არიან ხმობილნი როგორც თვით საღმრთო-წერილში, აგრეთვე ჰეროდოტესაგან. ჰეროდოტეს სიტყვით ორნივე, მოსხნი და ტიბარენნი ერთად სწევენ ხარკს სპარსეთისთვის (Hérodote, III, 94), ერთ-გვარ არიან შეიარაღებულნი და ერთს სარდალს ექვემდებარებიან ქსერქსის მხედრობაში [15])

«რომ თობელნი თუ თუბალნი არიან ქართველნი ეს ცხადია: იოსებ ფლავიოსი ნამდვილად ამბობს, რომ თუბალებად იგულისხმებოდნენო იმის დროს იბერნი ანუ იბერნი პლინისა, სტრაბონისა და პროკოფისა, ესე იგი აწინდელნი ქართველნი. ტუბალი, იბერი და ჰეროდოტეს ტიბერნი ერთი და იგივეა, თუმცა თვით ქართველნი ამ სახელს არა უწოდდენ თავიანთ ქვეყანას. აქამომდე შერჩენია ეს სახელი მხოლოდ

15) ვივიენ დე სენ-მარტენის შენიშვნით, იმათ ერთ-გვარტომობასვე ამტკიცებს თვით სტრაბონი, რომელიც იმათ საზოგადოდ იხსენიებს ტიბარენის ტომებად.

მათ სატახტო ქალაქს ტფილისს, რომელიც მეტად დიდად განთქმული ყოფილა თავის აბანოებით, მე ვიდრე გამოვიკვლიე მნიშვნელობა ტუბალისა და მოსოხის გაჩრობისა რომელიც განვითარდებოდა ადამიანისა და სპილენძეულობის ალებ-მიცემობით. მე ვამტკიცებ, რომ რვალი ტუბალისა გამოჰქონდათ საქართველო სომხეთიდამ და თვით რკინა ხალიბებისა მზადდებოდა იმის მახლობლად ყულფისა და სხვა ადგილების მრავალს ქარხანებში. რა დიდის ხნისანი არიან ეს ქარხანები, ამას გვიმტკიცებს «დაბადების» თქმულება წარღვნის წინა-დროის ტუბალ-კაინზე, რომელმაც პირველლად თურმე შემოიღო ყოველ-გვარი იარაღი რკინისა და სპილენძისა.»

აქ შენიშვნაში დიუბუა თავისას აზრის შესამოწმებლად ხალიბების მდებარეობაზე მოიყვანს სკილაქს (522 წ. ქრისტეს წინ), რომლის თქმითაც შემდეგ მოსინეკებისა სცხოვრობდნენ ტიბარენნი და მასუკან ხალიბნი. ცხადია, რომ სკილაქსი აღნიშნავსო ხალიბებს ტფილისის მახლობლად. მე ვფიქრობო, განაგრძობს დიუბუა, რომ მოსინეკნი მოსხნი არიანო, თუმცა ჰეროდოტე განასხვავებას ჰპოებსო მათ შორისო» აქ უნდა დავუმატოთ, რომ გამოჩენილი ახლანდელთ მეცნიერთა შორის ერნესტ რენანი ხალიბებს ეძებს ძველს გორდიანში რომელიც, იმის აზრით, არის ქალდეა არუ აწინდელი ქურთების ადგილ-სადგომი. ჩვენის ფიქრით, თუ ამ შემთხვევაში შემცდარია დიუბუა, შემცდარი უნდა იყოს აგრეთვე რენანი. ერთი ეს, რომ სტრა-

ზოხი, რომელსაც ჩვენის მხარის ტომი მდებარეობა და ვითარებაში გარუკად სცოდნია, უჩვენებს საღამოებს, რომელნიც, იმის სიტყვით, „ჩვენ დროში ქალდეებად იწოდებიენო, ტიბარენებსა და ჭანებს შორის. ჭანებს ის ძველ მაკრონებად ჰხადის; მეორე ეს, რომ რომაელების და ვიზანტიელების დროს ხსენებული ქალდეა პონტის ქალდეად იწოდებოდა. მაშ სჩანს, რომ ის ზღვის პირი მხარე ეკავიათ. აი რას ამბობს ამაზე სასულიეროვანი ჟან სენ-მარტენი: «ძველნი და საშ-უალო საუკ-უნოთა მწერალნი ქალდეად უწოდდნენ იმ ადგილს, რომელიც მდებარეობს ტრაპიზონისა და გუმიშხანას შ-უა და რომელიც მიებჯინება იმ მთას, საიდამაც ჩამომდინარებენ ეფრატი არაქსი, მტკვარი და აკამფსისა-ან-ე ასლანდელი ჭოროხი. ქრისტეს მეშვიდე მეათე საუკ. დამდეგს ეს სახელი დაერქვა ერთს კონსტანტინეპოლის სამიტრო თემთაგანს, რომლის სატახტო ქალაქად ირაცხებოდა ტრაპიზონი».